

ВИДИ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Демиденко А.,
аспірантка кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Демиденко А.Л. Види неурядових правозахисних організацій.

У статті досліджено і з'ясовано види неурядових правозахисних організацій в Україні та світі й відокремлено їх від інших інститутів громадянського суспільства задля всебічного розуміння їх діяльності та перспектив розвитку цього інституту.

Підвищення ролі неурядових правозахисних організацій у процесі зміцнення правової культури українського суспільства та відновлення суспільної справедливості за рахунок протидії порушенням законних прав громадян з боку представників влади є важливим показником демократизації суспільства. Такі організації забезпечують громадський контроль за діяльністю як державних органів, їх посадових осіб, так і за діяльністю суб'єктів приватного права, що сприяє зміцненню позицій громадянського суспільства в Україні як правовій державі.

Організації, які входять до правозахисних НУО, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни, в умовах України є особливо актуальними. Практичні напрацювання цих організацій можуть бути використані не лише для судового процесу над воєнними злочинцями, а й можуть бути використані іншими державами для захисту постраждалих від війн осіб, документування злочинів проти людяності, воєнних злочинів і недопущення військових дій у світі у майбутньому.

Зроблено висновок, що класифікація правозахисних НУО є досить різноманітною. Їх поділяють на міжнародні та національні, залежно від типу – на універсальні та спеціалізовані. З огляду на воєнні дії, які відбуваються на території України, пов'язані із російською збройною агресією, тимчасовою окупацією окремих територій і загрозою рашизму, запропоновано поділяти правозахисні НУО, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни за певними типами, зокрема на: 1) організації, що займаються захистом прав та інтересів ВПО та інших осіб, що постраждали від збройної агресії проти України; 2) організації, що здійснюють збір та документування воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності, вчинених у ході російсько-української війни; 3) організації, що здійснюють захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їх сімей; 4) організації, які займаються питаннями деокупації та реінтеграції захоплених територій України (зокрема Сходу та Криму).

Ключові слова: неурядові правозахисні організації, інститут громадянського суспільства, громадські об'єднання, громадські організації, права людини, захист прав особи, право на свободу об'єднання, конституційні цінності, збройна агресія, територіальна цілісність, деокупація, окупація, рашизм.

Demydenko A.L. Types of non-governmental human rights protection organizations

The article researched and clarified the types of non-governmental human rights organizations in Ukraine and the world and separated them from other institutions of civil society for the sake of a comprehensive understanding of their activities and prospects for the development of this institution.

Increasing the role of non-governmental human rights organizations in the process of strengthening the legal culture of Ukrainian society and restoring social justice by counteracting violations of the legal rights of citizens by representatives of the authorities is an important indicator of the democratization of society. Such organizations provide public control over the activities of both state bodies and their officials, as well as over the activities of private law entities, which contributes to strengthening the positions of civil society in Ukraine as a state governed by the rule of law.

Organizations that are part of human rights NGOs, whose activities concern the protection of human rights during the war, are particularly relevant in the conditions of Ukraine. The practical developments of these organizations can be used not only for the trial of war criminals, but also can be used by other states to protect war victims, document crimes against humanity, war crimes and prevent military actions in the world in the future.

It was concluded that the classification of human rights NGOs is quite diverse. They are divided into international and national, depending on the type - into universal and specialized. In view of the military actions taking place on the territory of Ukraine, related to Russian armed aggression, the temporary occupation of certain territories and the threat of racism, it is proposed to divide human rights NGOs whose activities concern the protection of human rights during war into certain types, in particular, into: 1) organizations engaged in protecting the rights and interests of IDPs and other persons affected by armed aggression against Ukraine; 2) organizations collecting and documenting war crimes and crimes against humanity committed during the Russian-Ukrainian war; 3) organizations that protect the rights and interests of servicemen and their family members; 4) organizations that deal with issues of deoccupation and reintegration of captured territories of Ukraine (in particular, the East and Crimea).

Key words: non-governmental human rights organizations, civil society institute, public associations, public organizations, human rights, protection of individual rights, right to association, constitutional values, armed aggression, territorial integrity, de-occupation, occupation, ruscism.

Постановка проблеми. Українське суспільство переживає сьогодні складний етап політичних, економічних та соціальних змін. В контексті європейської спрямованості українського суспільства та держави в цілому захист прав та свобод громадян став одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, адже належна реалізація та ефективний захист прав людини є засадою функціонування сучасної демократичної держави.

Підвищення ролі неурядових правозахисних організацій у процесі зміцнення правової культури українського суспільства та відновлення суспільної справедливості за рахунок протидії порушенням законних прав громадян з боку представників влади є важливим показником демократизації суспільства. Такі організації забезпечують громадський контроль за діяльністю як державних органів, їх посадових осіб, так і за діяльністю суб'єктів приватного права, що сприяє зміцненню позицій громадянського суспільства в Україні як правовій державі.

Для повного розуміння мети діяльності таких організацій є необхідним дослідження організаційно-правових форм визначення та видів неурядових правозахисних організацій.

Теоретичною основою для дослідження цієї тематики стали праці Галай А. О., Матвійчук А. В., Касяченко К. Е., Грицай І. О., Сулова І. В., Волкова Д. Є.

Метою наукової статті є дослідити і з'ясувати види неурядових правозахисних організацій в Україні та світі й відокремити їх від інших інститутів громадянського суспільства задля всебічного розуміння їх діяльності та перспектив розвитку цього інституту.

Вклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі немає жодної держави, що б мала досконалу репутацію у частині захисту прав людини. Саме тому, на допомогу державним інституціям приходять правозахисні неурядові організації (надалі – правозахисні НУО), які мають на меті поширення правових знань серед населення та захист прав осіб у найрізноманітніших сферах. Постійна зміна світових та внутрішньодержавних подій сприяють тому, що мережа правозахисних НУО постійно збільшується та доповнюється новими утвореннями. Проте у доктрині конституційного права приділено недостатню увагу класифікації правозахисних НУО, що спонукає до їх детального дослідження.

Найбільш загальною класифікацією неурядових правозахисних організацій, як справедливо зазначав К. Е. Косяченко є їх поділ на міжнародні та національні. Міжнародні правозахисні НУО складають інститут громадянського співтовариства у світовому масштабі та складаються з суб'єктів внутрішньодержавного права декількох держав. Водночас національні правозахисні НУО створюються на рівні певної держави і здійснюють діяльність в рамках цієї країни. Обидва види вищезазначених правозахисних НУО мають на меті надавати кожному правову допомогу [10, с. 89].

Вищенаведена класифікація правозахисних НУО, вочевидь походить із загальної класифікації неурядових організацій. Проте вона цілком виправдана, адже навіть на території України ми можемо спостерігати за діяльністю не лише національних, а й міжнародних правозахисних ор-

ганізацій, зокрема Human Rights Watch, Amnesty International, Freedom House тощо. В цілому, класифікація видів правозахисних НУО стосується здебільшого саме національних організацій, адже в кожній державі існує власне специфічне правове регулювання недержавних організацій, що впливає на наявність конкретних видів правозахисних НУО.

Статтею 36 Конституції України врегульовано право кожного на свободу об'єднання в політичні партії та інші громадські об'єднання задля захисту своїх прав та свобод та прав інших осіб [1]. Закріплення такого права у тексті Основного Закону безсумнівно позитивно впливає на розширення видів правозахисних НУО, однак не позбавлено й певних недоліків.

Свого часу Д. Є. Волкова зазначала, що конституційно-правове регулювання свободи об'єднань містить негативний аспект, що полягає в згадці про неурядові організації (в т. ч. й правозахисні) в цілому, так і про вузькоспеціалізовані правозахисні НУО. Врегулювання діяльності останніх здійснюється за допомогою багатьох нормативно-правових актів, що призводить до термінологічних та змістовних розбіжностей під час регулювання їх діяльності, що спонукає до необхідності регулювання діяльності правозахисних НУО за допомогою законів загального характеру [5, с. 321].

З позицією науковиці слід погодитись, адже в Україні є чимало неурядових організацій, які спрямовують свою діяльність на захист окремої групи населення. Саме тому, можна говорити про класифікацію правозахисних НУО залежно від сфери їх діяльності. До них варто віднести такі види:

- універсальні правозахисні НУО;
- спеціалізовані правозахисні НУО.

Універсальні правозахисні НУО характеризуються тим, що вони будують свою діяльність на основі закону України «Про громадські об'єднання» та не мають на меті захищати права певної групи населення. Тобто, їх діяльність стосується захисту будь-якої людини. Натомість спеціалізовані правозахисні НУО створюються з метою захисту окремих осіб. Наприклад, відповідно до ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійні спілки – це неурядові організації, які створюються з метою представництва та захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки (найманих працівників) [3]. До спеціалізованих НУО можна віднести також організації, які захищають осіб з інвалідністю, споживачів тощо.

Правозахисні НУО у науковому колі розрізняють ще й за типом діяльності. Наприклад, А. В. Матвійчук зазначав, що варто виділяти:

1) правозахисні організації традиційного типу;

2) правозахисні організації громадянського контролю (такий вид правозахисних НУО має на меті здійснювати контроль за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, а також контролювати проведення виборів) [12, с. 21].

З вищенаведеним погодитись цілком ми не можемо. Невідомо що саме автор відносить до правозахисних організацій традиційного типу. Якщо йде мова про універсальні правозахисні НУО, тоді незрозуміло чи автор виділяє в рамках цього виду ще й спеціалізовані правозахисні НУО. Крім того, будь-яка правозахисна організація так чи інакше все ж здійснює контроль за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування. Тому, не зовсім зрозуміло який критерій першочергово ставив автор у подібну класифікацію.

Існує також класифікація правозахисних НУО залежно від суб'єктів правозахисту, а саме:

1. Адвокатура.

2. Приватні нотаріуси.

3. Міжнародні та національні (універсальні й спеціалізовані) правозахисні НУО [6, с. 97].

Розглянемо кожен із вищезазначених видів більш детально. Відповідно до ст. 131² Конституції України адвокатура діє з метою надання особі професійної правничої допомоги [1]. Йдеться не лише роз'яснення певних прав людини, а й їх професійний захист в рамках кримінального, цивільного, господарського, адміністративного судочинства або ж реалізація прав під час представлення клієнта у зносинах з іншими органами влади.

Приватні нотаріуси, як це впливає зі ст. 3 Закону України «Про нотаріат» здійснюють незалежну професійну нотаріальну діяльність, в межах якої посвідчують певні права та факти, які мають юридичне значення та вчиняють нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності [2].

За своєю суттю приватні нотаріуси фактично здійснюють правовий захист осіб, адже вчинення ними нотаріальних дій часто дозволяє особам захистити свої права на майбутнє (у випадку із посвідченням заповіту) або в поточний час (через посвідчення різних правочинів, які визнаються

після цього дійсними, засвідчення підписів, що призводить до легалізації документів і уникнення підробок тощо).

Разом із тим варто відзначити, що адвокатська і нотаріальна діяльність не здійснюється в формі громадських об'єднань, що ускладнює, на наш погляд, їх віднесення саме до правозахисних НУО.

Міжнародні та національні правозахисні НУО існують саме з метою захисту прав та інтересів осіб певної держави або ж на міжнародному рівні. Такий захист, як справедливо зазначали І. О. Грицай та В. І. Суслєва здійснюється відносно певної категорії осіб (якщо в НУО визначена чітка сфера спрямування її діяльності) або ж стосовно необмеженої кількості осіб. Крім того, правозахисна функція таких організацій має різні форми – консультування, представництво особи в органах влади, підготовка певних документів тощо [8, с. 686].

Хочемо доповнити, що правозахисні НУО вже доволі глибоко вкоренились у нашій державі, допомагаючи з одного боку відстоювати порушені права осіб, запобігати порушенню прав на майбутнє, а з іншого – дозволяють державі підняти рівень захисту прав осіб, модернізуватись та наблизитись до виконання мети з євроінтеграції.

Разом з тим, хочемо доповнити видову класифікацію правозахисних НУО. Загальновідомо, що Україна починаючи з 2014 року перебуває у стійкому збройному конфлікті з російською федерацією, що наприкінці лютого 2022 року переросло у повномасштабне вторгнення на територію України росією. Війна завжди породжує масу проблем, які стосуються внутрішнього переміщення осіб, міграції, певним занепадом прав людини, поведження з військовими та ін. Всі вищезазначені проблеми породили утворення нових правозахисних НУО, які поки що не знайшли свого відображення серед видів правозахисних організацій.

Задля виправлення такої несправедливості, пропонуємо розглядати правозахисні неурядові організації, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни за певними типами, а саме:

- організації, що займаються захистом прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та інших осіб, що постраждали від збройної агресії проти України;
- організації, що здійснюють збір та документування воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності, вчинених у ході російсько-української війни;
- організації, що здійснюють захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їх сімей;
- організації, які займаються питаннями деокупації та реінтеграції захоплених територій України (зокрема Сходу та Криму).

Вищезазначена нами класифікація сьогодні як ніколи актуальна і пов'язана із захистом жертв війни (в т.ч. дітей), розслідуванням та покаранням винних у війні осіб, підтримкою учасників війни та реінтеграцією раніше захоплених територій України. Проаналізуємо ці види детальніше та наведемо приклади.

На жаль, воєнні дії передбачають поранення та інші ушкодження цивільних осіб, втрату ними майна чи наявність загрози життю та здоров'ю людей. Саме тому, в Україні відомі такі категорії осіб, як «жертви війни» та «внутрішньо переміщені особи». Обидві категорії осіб вимагають надання їм допомоги, в тому числі правової.

Наприклад, такою правозахисною НУО, що забезпечує осіб правовою допомогою є благодійний фонд «Право на захист». Ця організація відома в Україні ще з 2001 року у складі міжнародної організації HIAS. Однак сам фонд було засновано лише у 2013 році незадовго до початку збройної агресії росії проти України. На сьогодні, благодійний фонд допомагає ВПО, біженцям, людям, які постраждали від війни юридичним консультуванням та супроводом з питань внутрішнього переміщення, компенсацій за втрачене житло, оформлення довідки ВПО, виїзду за кордон тощо [4]. Варто зазначити, що деякі правозахисні НУО існували задовго до початку збройної агресії і до основної діяльності додали правовий захист ВПО та осіб постраждалих від війни. Яскравим прикладом такого є Луганська обласна жіноча правозахисна організація «Чайка», що заснована у 2000 році як група, що здійснює правову підтримку учасників шахтарських страйків та пікетів у Луганську. Наразі однією із сфер її діяльності є правова підтримка ВПО з тимчасово окупованих територій України [9].

Наступним видом є організації, що здійснюють збір та документування воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності, вчинених у ході російсько-української війни. Діяльність таких правозахисних організацій переоцінити важко. Їхня головна мета – чітко фіксувати всі порушення

прав людини, факти вчинення злочинів відносно осіб та передавання їх компетентним органам для притягнення винних осіб до відповідальності.

Вплив організацій на захист прав людини у такому випадку є надважливим, оскільки настає невідворотна відповідальність за вчинене і в результаті притягнення осіб до відповідальності за скоєні злочини проти людяності та воєнні злочини фактично буде відновлено порушені права осіб і компенсовано їх втрати.

Яскравим прикладом такої правозахисної НУО є «Гончі за правдою». Громадське об'єднання було утворене у 2014 році спеціально задля документування та розслідування воєнних злочинів в Україні. Діяльність організації відбувається у формі моніторингу відкритих джерел, з яких реєструються випадки, що можуть містити ознаки воєнних злочинів. Вже зафіксовано понад 4 тисячі таких інцидентів лише цією організацією. Також для збору доказів воєнних злочинів організація проводить польові місії (наразі проведено 220 таких місій) [7].

Як бачимо, організація сприяє тому, щоб якомога раніше було зібрано доказову базу, що буде належно зібраною і використаною в судових процесах щодо військових злочинців. Така діяльність часто потребує правового захисту потерпілих від війни, адже їх свідчення також будуть частиною доказової бази проти злочинців.

Організації, що здійснюють захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їх сімей складають ще один вид неурядових правозахисних організацій. Їх діяльність, як правило, стосується юридичної допомоги військовослужбовцям, які беруть участь у російсько-українській війні, а також ветеранам війни та їх родинам. Такою організацією є «Юридична Сотня». Організація надає правову допомогу з питань проходження військової служби та соціального забезпечення ветеранів. При цьому, діяльність організації не обмежується лише консультуванням військовослужбовців, вони можуть отримати і вторинну правову допомогу [13].

Останнім видом є організації, які займаються питаннями деокупації та реінтеграції захоплених територій України (зокрема Сходу та Криму). Ці організації висвітлюють події, що відбуваються на тимчасово окупованих територіях та надають юридичну допомогу переселенцям. Наприклад, організація КримSOS допомагає в питаннях в'їзду осіб на тимчасово окуповані території, висвітлює факти порушень прав людини в Криму (в т.ч. щодо кримських татар), забезпечує юридичну підтримку осіб, що постраждали від тортур у Криму [11].

Як бачимо, всі вищезазначені організації, які входять до правозахисних НУО, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни, в умовах України є особливо актуальними. При цьому, практичні напрацювання цих організацій можуть бути використані не лише для судового процесу над воєнними злочинцями, а й можуть бути використані іншими державами для захисту постраждалих від війн осіб, документування злочинів проти людяності, воєнних злочинів і недопущення військових дій у світі у майбутньому.

Висновки. Отже, підсумовуючи можемо констатувати наступне, що класифікація правозахисних НУО є досить різноманітною. Їх поділяють на міжнародні та національні, залежно від типу – на універсальні та спеціалізовані. З огляду на воєнні дії, які відбуваються на території України, пов'язані із російською збройною агресією, тимчасовою окупацією окремих територій і загрозою рашизму, ми пропонуємо поділяти правозахисні НУО, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни за певними типами, зокрема на:

- організації, що займаються захистом прав та інтересів ВПО та інших осіб, що постраждали від збройної агресії проти України;
- організації, що здійснюють збір та документування воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності, вчинених у ході російсько-української війни;
- організації, що здійснюють захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їх сімей;
- організації, які займаються питаннями деокупації та реінтеграції захоплених територій України (зокрема Сходу та Криму).

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 9 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>.
4. БФ «Право на захист». *Право на захист*. URL: <https://r2p.org.ua/istoriya>.
5. Волкова Д.Є. До питання європеїзації створення громадських організацій в Україні. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 трав. 2020 р. Одеса, 2020. С. 319–321.*
6. Галай А.О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління : монографія. Київ: КНТ, 2015. 408 с.
7. Гончі за правдою. *Truth Hounds*. URL: <https://truth-hounds.org>.
8. Грицай І.О., Суслова І.В. Діяльність неурядових правозахисних організацій в Україні. *Fundamental and applied research in the modern world*. 2020. С. 683–686.
9. Допомога переселенцям з зони АТО в Києві. ГО «Чайка». URL: <http://chaika.org.ua>.
10. Касяченко К.Е. Правове значення неурядових організацій в Україні. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 25 лют. 2022 р. Одеса, 2022. С. 88–89.*
11. КримSOS. *КримSOS - громадська організація*. URL: <https://krymsos.com>.
12. Матвійчук А.В. Самоврядні організації: еволюція становлення і теоретичного осмислення. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 18–24.
13. Юридична сотня. *Юридична сотня – громадська організація, яка надає правову допомогу учасникам російсько-української війни та їхнім родинам*. URL: <https://legal100.org.ua>.